

Ciutat ilercavona de Kum-Castellet de Banyoles

Rafel Jornet i Niella / Jordi Morer de Llorens

Aiunigurs i Aiunordin¹ són dues sacerdotesses del principal santuari urbà de Kum-Castellet de Banyoles —on hi ha un dels pocs santuaris urbans identificats clarament en assentaments ibèrics del nord-est—. Les sacerdotesses del santuari, que hi vivien, serien les encarregades dels rituals i els cultes místics d'Eleusis: **Aiunigurs** seria la sacerdotessa principal, d'edat avançada i gran coneixedora dels mites, ritus, creences i història de la comunitat; i **Aiunordin** seria una jove entusiasta aprenent de sacerdotessa, que veu truncades les seves expectatives vitals a conseqüència del gran conflicte internacional de la Segona Guerra Púnica que enfrontarà romans i cartaginesos a Ibèrica i que posarà fi a la comunitat que habitava el Castellet de Banyoles de Tivissa.

Cronològicament, cal inscriure aquest assentament durant el darrer quart del segle III aC; el període millor documentat, coincidint amb el context de la Segona Guerra Púnica (218-201 aC). Aquest fou un conflicte que afectà gran part de l'actual territori català, dins del qual la zona inferior del riu Ebre jugà un paper fonamental, pel fet que bona part de les accions militars entre els romans i cartaginesos, i els aliats de cada bàndol, tingueren lloc en aquestes terres. Es

¹ Tots dos antropònims femenins. Apareixen en els ploms escrits de la Ciutat ibèrica de Kum-Castellet de Banyoles.

tracta d'un moment de crisi i conflictes bèl·lics. El desenllaç d'aquesta guerra, és a dir, la victòria dels romans, té com a conseqüència immediata l'ocupació militar d'aquest territori i la posterior colonització llatina. Sabem que la ciutat de Kum-Castellet de Banyoles fou un enclavament estratègic durant aquest conflicte. Va ser assetjada per les tropes romanes. El setge i destrucció de la ciutat a mans romanes semblen confirmats per la presència d'un campament romà, ubicat als encontorns del Castellet de Banyoles, i per les monedes de bronze romanes trobades en els nivells d'enderroc de l'assentament ibèric, la més recent de les quals és un sextant del 210 aC encunyat a Sardenya pel pretor Publi Manli Vulsó. La destrucció d'aquest assentament sembla apuntar cap a una repressió romana, probablement en el marc de les revoltes d'Indíbil i Mandoni, perquè en aquest context històric seria totalment possible que s'ajuntessin diversos pobles ibers (ilergets, ilercavons...) en aquesta ciutat. Creiem prou contrastat que en el moment immediatament anterior a la seva destrucció violenta, la ciutat hauria adoptat, de forma conjuntural, una condició de campament o lloc de concentració d'efectius militars².

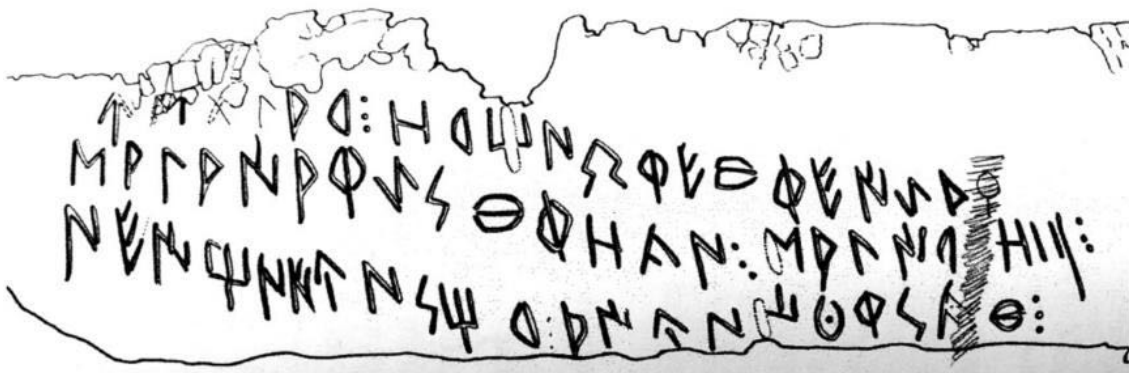

Fig. 1 Dibuix d'un dels textos escrits sobre plom amb l'antropònim Aiunigurs.
Segmentació: USTALAR: ORTIN BER'ETERE IGIAR': SALAI AR'GIS TEROKAN :
SALIR (o IIII = numerals): NEITIN IUNSTIR : AIUNI KUR'S+KATE. (Gurrs+kate.)

² En aquest punt cal recordar l'existència d'un autèntic campament militar romà a pocs centenars de metres de la porta de la ciutat, amb tota seguretat contemporani al moment de la seva destrucció (Noguera *et alii* 2014).

La ciutat ibèrica de Kum-Castellet de Banyoles. (Viure en una gran ciutat ibèrica del segle III aC).

A finals del segle III aC Kum fou la ciutat principal i més poblada de les terres de l'Ebre. Es tracta d'una ciutat ibèrica fundada en època tardana, molt probablement en el darrer terç del segle III aC, que veu la seva evolució aturada de forma traumàtica al voltant del 200 aC. Està estratègicament ubicada en un lloc immillorable per al control visual i la defensa del riu, envoltada d'abruptes barrancs. És el nucli més extens d'aquesta zona habitada per la tribu dels ilercavons. A l'interior de les seves cinc hectàrees hi trobem la majoria de les característiques pròpies d'una ciutat protohistòrica mediterrània.

La porta de la ciutat té una amplada de 3,2 m en el seu punt més estret, a l'exterior, i està protegida per dues torres pentagonals quasi bessones (les famoses torres pentagonals de Kum), compostes per un cos triangular avançat i, a la part posterior, un espai quadrangular buit. Aquestes torres constitueixen, per la seva forma, un cas únic en el món ibèric i han donat peu a una intensa discussió al voltant de la seva filiació i la seva eficàcia defensiva. També destaca

Fig. 2 Fotografia aèria del jaciment arqueològic de Kum-Castellet de Banyoles. (Fotografia: GRACPE-PROMAC-UB).

la innovadora muralla de la ciutat, inspirada en models de ciutats orientals, que és una estructura formada per dos murs paral·lels (l'exterior sensiblement més gruixut que l'interior), que defineixen un espai buit interior (entre 2,5 m i 3,2 m d'amplada) subdividit en múltiples recintes a partir d'una sèrie de murets transversals. Aquesta disposició sembla ajustar-se a la tipologia de les muralles de compartiments, un patró que remet a una tradició semita de fortificacions feniciúniques.

A banda d'aquest sistema defensiu complex també cal destacar altres trets que tindria una ciutat protohistòrica: es tracta del poblament concentrat més extens d'aquest territori de l'Ebre; presenta un urbanisme compacte, amb barris de cases diferenciats, edificis comunitaris, gran quantitat de material arqueològic i de bona qualitat.

L'encunyació de moneda (En clau econòmica)

L'any 2018 es va fer una troballa d'un gran valor històric. Es tracta d'un fragment informe de plom amb la marca d'una encunyació monetal. Fou una prova d'encunyació directa sobre un suport no monetal que esdevé la prova fefaent i la certificació del fet que el Castellet de Banyoles és un centre emissor de moneda i que hi havia una seca on s'encunyava moneda pròpia. En efecte, el cuny és el mateix que s'utilitza per a la realització de la imitació de la dracma

Fig. 3 Prova d'encuny d'una imitació de dracma emporitana amb l'epígraf **kum**, feta sobre un fragment de plom, trobada a les excavacions del Castellet de Banyoles, 2019. (Fotografia: arxiu GRACPE-PROMAC-UB).

emporitana de plata amb la llegenda [Ku m] —lectura en ibèric— que apareix en un volum important del lot de monedes aparegudes al Castellet de Banyoles fins al moment.

Diferències en les cases: jerarquització social (En clau de poder)

A hores d'ara, sabem que l'assentament té un caràcter urbà. S'hi ha delimitat diversos trams de barris de cases separats per carrers amples, alguns de 12 m d'amplada. Aquests blocs estan formats per edificacions de diferent superfície habitable, entre 250 m² —la més gran— i 30 m² —la més petita—. A més, és substantiva la diferència arquitectònica entre les cases més grans i les més petites. Els edificis més grans estan formats per nombrosos recintes articulats a través d'un pati interior o atri que recorda la tipologia de cases de tipus “*Pastas*” gregues. Per altra banda, les més senzilles del mateix veïnat tan sols tenen escadusseres compartimentacions internes. Aquesta evident diferenciació arquitectònica, sostinguda en tots i cadascun dels barris de cases excavades a la ciutat, reforça la idea d'una forta estratificació social dins la comunitat del Castellet de Banyoles i és un clar reflex de la base d'organització sociopolítica del món ibèric a la Ilercavònia durant el segle III aC. La documentació

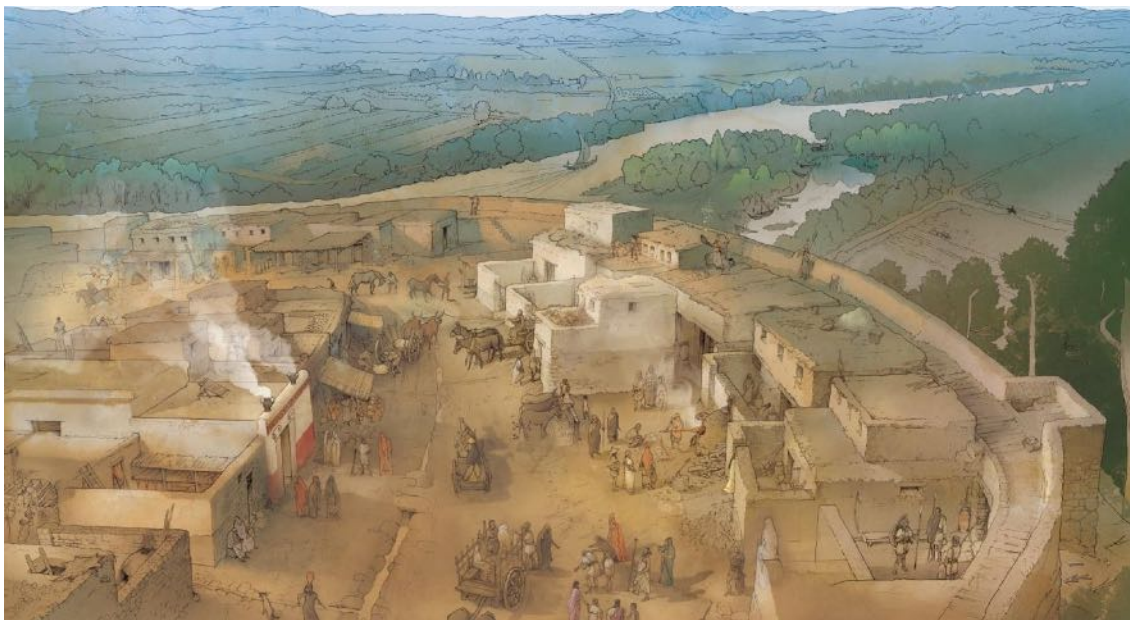

Fig. 4 Reconstrucció d'un dels carrers principals de la ciutat (Dibuix: Albert Álvarez Marçal; Espai Ilercavònia, Tivissa. Agència Catalana del Patrimoni Cultural i Ajuntament de Tivissa).

d'objectes de valor i prestigi verifica la seva interpretació com a residències aristocràtiques. Destaca la troballa d'una arracada d'or amb decoració de filigranes, un lot de monedes, un calder de bronze...

Viure durant un període de conflicte: la Segona Guerra Púnica (En clau de costums i quotidianitat)

La parella sembla que seria l'eix que vertebra la família ibèrica. Les famílies vivien en cases fetes de pedra i fang, sovint enguixades i amb sòls de terra atapeïda. A l'espai domèstic el principal element és la llar de foc, habitualment en posició central de la sala principal. També disposarien de recintes de rebost, tant d'aliments com de líquids. A diferència d'avui dia, no evidenciem la presència de dormitoris. Segons la climatologia es descansaria prop del foc, o a llocs freds o als sostres de les cases. Es convivia amb els animals dins les cases.

També es disposava d'estances de treball, ja sigui per a la molta de cereals amb molins de pedra o ja sigui per a espais de costura, filat i teixit; activitats, segons la iconografia, sovint lligades al món femení.

La dieta seria bàsicament la mediterrània (sense tomàquets ni patates, etc.), amb la base cerealística, sobretot blat, en forma de farinetes. També documentem el consum de llegums i formatges.

Pel que fa al bestiar es consumia porc, cabrit, gallines i caça. De peix destacaria la conserva de tonyines en salaons i peixos fluvials. De fruites, la cirera, les figues, el raïm, els fruits secs i la mel per endolcir. Per beure, vi, cervesa i evidentment aigua.

Quant als oficis, a la ciutat, caldria destacar els escribes, els artesans (joiers i ferrers), comerciants de productes manufacturats, com ara el vi o el formatge... La majoria d'oficis del sector

Fig. 5 Relleu androcèfal que representa un personatge amb casc o tocat, realitzat amb làmina de bronze sobre plom, trobat a les excavacions de Kum-Castellet de Banyoles 2014 (Font: GRACPE-PROMAC-UB).

primari (miners, pagesia, pescadors, ceramistes, etc.) es documenten com a poblament dispers fora de la ciutat.

L'esperança de vida mitjana és d'uns 35 anys, segons els càlculs basats en les escassíssimes dades de què es disposa, ja que la societat ilerçavona incinerava els seus morts.

Els santuaris urbans (En clau de pensament i creences)

En el santuari excavat a Kum-Castellet de Banyoles hi hauria diverses sacerdotesses que s'encarregaven d'organitzar el culte a Eleusis, un culte de tipus místic molt estès a la Mediterrània en què es veneraven les divinitats Demèter, Persèfone i Lacus.

Durant la campanya d'excavacions de 2007, es localitzà un edifici singular (edifici 10) estructurat al voltant d'un gran recinte quadrangular, precedit per una avantsala, tot plegat envoltat d'espais que semblen conformar una mena de corredor en forma d'U circumdant l'espai central. En aquesta gran sala apareixen unes estructures sense paral·lelisme a cap altre edifici del jaciment; una estesa de tovots disposats de manera perfectament regular ressegueix tres de les quatre parets de la sala, tot formant una mena de podi elevat o banqueteta correguda; just al centre del recinte hi ha una llar a tocar d'un basament de columna. En aquest àmbit, que precedeix la sala principal, hi ha una llar de grans dimensions, en aquest cas amb els angles apuntats, és a dir, en forma de "lingot xipriota". L'angle nord-est d'aquest bloc central de l'edifici s'ha reservat per una estança molt petita que presenta, a la paret del fons, una pilastra. Tot plegat indica que no es tracta d'un habitatge, sinó d'un edifici comunitari, relacionat versemblantment amb activitats de tipus religiós.

El coneixement sobre les creences i la religiositat dels ibers està molt limitat en el registre arqueològic. Gairebé no es coneixen divinitats pròpiament ibèriques. Sí que existeixen exemples d'interacció i assimilació de divinitats d'altres cultures –sobretot grega i romana–, com per exemple, el culte a Demèter (protectora agrícola i deessa de la fertilitat), que sembla que seria la més documentada a Castellet de Banyoles. L'edifici 10 és interpretat com un santuari urbà amb paral·lel a Eleusis, dedicat a la deessa Demèter. Es tracta d'un culte religiós de la Grècia Clàssica, que desenvolupa uns rituals místics en els quals

tenia un paper predominant l'ús de substàncies psicotròpiques; el *Kykeon*, un beuratge fet a partir de la “banya del sègol”, un fong o paràsit que apareix a les espigues d'aquest cereal. A diversos vasos petits “rituals” s'ha detectat la presència d'aquest fong.

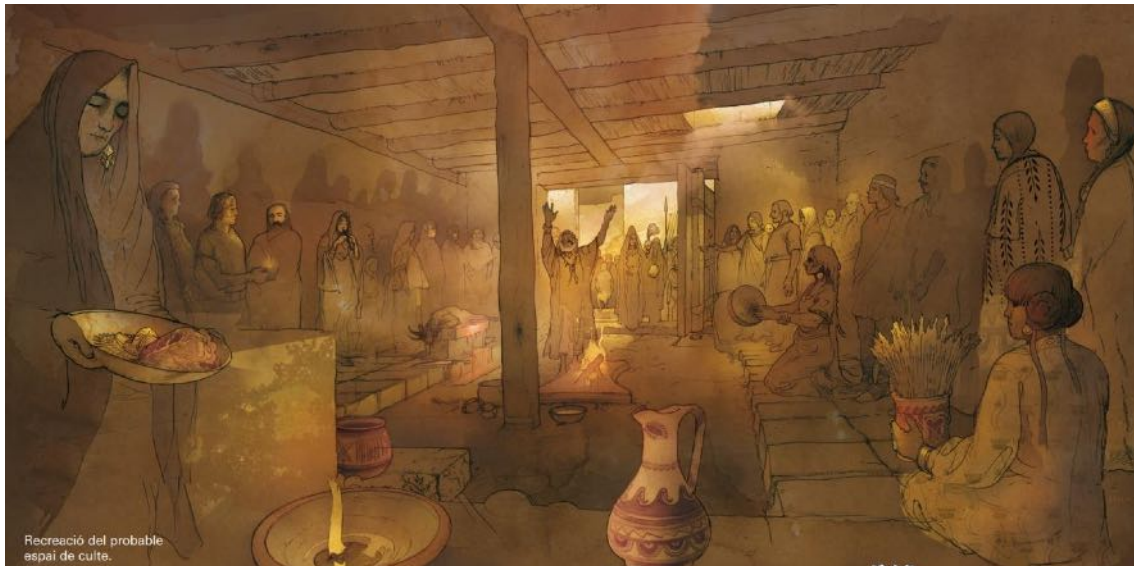

Fig. 6 Reconstrucció de l'activitat desenvolupada a l'interior del santuari de la ciutat (Dibuix: Albert Álvarez Marçal; Espai Il·lucavònia, Tivissa. Agència Catalana del Patrimoni Cultural i Ajuntament de Tivissa).

Diversos personatges famosos van beure aquest beuratge (Cícero, Plató, Aristòtil, Sòfocles, Esquil...) que els obria la ment. El primer dia es feia dejuni i neteja física i espiritual. Després s'entrava a la sala cerimonial, lloc en què, el moment decisiu, tot mostrant les relíquies de Demèter, era el del consum del *Kykeon* (farina de sègol amb el fong i menta) que trencava el dejuni. Després se sacrificava un porc i es feia el banquet i balls col·lectius. Un altre element lligat a elements rituals o litúrgia seria el famós tresor de Tivissa que es tracta d'una selecció d'objectes trobats fortuïtament l'any 1927. És considerat el millor exemple d'orfebreria localitzat en territori ibèric. L'integren quatre pàteres, onze vasos caliciformes, una petita cíclica, un collaret tipus torca i un braçalet en espiral acabat amb dos caps de serp, tot de plata i alguns amb detalls de plata daurada. Les pàteres i els vasos estarien vinculats al servei ritual del banquet. A la mateixa ciutat s'han localitzat altres amagatalls d'objectes valuosos, fet que es pot relacionar amb la situació d'inestabilitat generada amb la Segona Guerra Púnica. Les peces més destacades del conjunt són les quatre fiales: del llop, dels

peixos, de les quadrigues i del carnisser, amb una iconografia que sintetitza elements culturals pròpiament ibers, amb d'altres d'àmbit mediterrani d'època hel·lenística, des de l'heroïtzació de les elits al món del més enllà.

Fig. 7 Tresor de Tivissa conservat al Museu d'Arqueologia de Catalunya-Barcelona (Font: <http://www.macbarcelona.cat/ca/Col·leccions/Objectes-de-la-col·leccio/Protohistoria-i-mon-iber/Ibers/Seleccio-col.leccio-ibers/Tresor-de-Tivissa>).

Rafel Jornet i Niella

Arqueòleg territorial - Servei de Patrimoni Arqueològic i Paleontològic
Serveis Territorials a les Terres de l'Ebre

Jordi Morer de Llorens

Arqueòleg Món Iber Rocs S.L. (Recerca i difusió de la cultura ibèrica)

Fonts i bibliografia

ÁLVAREZ, Ramón., ASENSIO, David., JORNET, Rafael., MIRO, Maria Teresa., SANMARTÍ, Joan. (2012). *Castellet de Banyoles (Tivissa): Una ciutat ibèrica en el curso inferior del río Ebro*. Archivo Español de Arqueología. Vol. 85, pp. 43-63.

- ASENSIO, David., JORNET, Rafael., MIRO, Maria Teresa., SANMARTÍ, Joan.(2012). L'urbanisme i l'arquitectura domèstica de la ciutat ibèrica del Castellet de Banyoles. Dins de Belarte, Maria Carme., Benavente, José Antonio., Fatás, Luís., Diloli, Jordi., Moret, Pierre., Noguera, Jaume. (ed). *Iberos del Ebro. Actas del II congreso internacional (Alcañiz-Tivissa, 16-19 de noviembre de 2011)*. Institut Català d'Arqueologia Clàssica. Col·lecció Documenta, 25, pp. 173-194.
- ASENSIO, David., BLE, Eduard., JORNET, Rafael., NOGUERA, Jaume. (2014). *The beginnings of Roman conquest of Hispania: archaeological evidence for the assault on and destruction of the Iberian town Castellet de Banyoles*. Journal of Roman Archaeology, vol. 27-1, 60-81.
- ASENSIO, David., JORNET, Rafael., NOGUERA, Jaume. (2012).La destrucció del Castellet de Banyoles. Dins de Belarte, Maria Carme., Benavente, José Antonio., Fatás, Luís., Diloli, Jordi., Moret, Pierre., Noguera, Jaume. (ed). *Iberos del Ebro. Actas del II congreso internacional (Alcañiz-Tivissa, 16-19 de noviembre de 2011)*. Institut Català d'Arqueologia Clàssica. Col·lecció Documenta, 25, pp. 231-245.
- JORNET NIELLA, Rafael., MONTANERO VICO, David.(2020). *Los modelos arquitectónicos y urbanos de tipo púnico-helenísticos en yacimientos indígenas: la Ciudad ibèrica del Castellet de Banyoles (Tivissa, Tarragona) y su papel geoestratégico durante la segunda guerra romano-cartaginesa*. IX Congreso Internacional de Estudios Fenicios y Púnicos.

**Generalitat
de Catalunya**